

İKİ TIK İLERİ VE BİR TIK GERİ

Dijital ortamda
engelli çocuklara
dair rapor

Çocuklarla çocuklar için
Avrupa'nın inşası

İKİ TIK İLERİ VE BİR TIK GERİ

Dijital ortamda
engelli çocuklara
dair rapor

Raporu hazırlayanlar:
Profesör Laura Lundy,
Dr Bronagh Byrne,
Dr. Michelle Templeton
ve Gerison Lansdown

Orijinal Başlık:

Two clicks forward and one click back: Report on children
with disabilities in the digital environment
© Avrupa Konseyi, Ekim 2019

Bu belge Avrupa Konseyi tarafından oluşturulmuş ve Avrupa
Konseyinin izniyle kullanılmıştır. Bu belge Avrupa Konseyi ile
yapılan anlaşma uyarınca yayınlanmaktadır ve yalnızca
çevirmen(ler)in/yayıncı(lar)ın sorumluluğundadır.

Bu çalışmada ifade edilen görüşler yazarların
sorumluluğundadır ve Avrupa Konseyi resmi politikasını
yansıttığı anlamına gelmemektedir.

Bu belgenin tamamının veya bir kısmının çoğaltılmasıyla ya da
çevirilmesiyle ilgili tüm talepler Avrupa Konseyi İletişim
Müdürlüğüne (F-67075 Strasbourg Cedex veya
publishing@coe.int) gönderilmelidir. Bu belgeyle ilgili diğer
tüm yazışmalar Demokrasi ve İnsan Onuru Genel
Müdürlüğüyle yapılmalıdır.

Kapak tasarımı ve düzeni: Dokümanlar ve Yayınlar Üretim
Dairesi (SPDP), Avrupa Konseyi

Fotoğraflar: Shutterstock

Bu yayın, yazım ve dilbilgisi hatalarını düzeltmek amacıyla
SPDP Yayın Birimi tarafından yeniden düzenlenmemiştir.

Etkiniz AB Programı tarafından İngilizce'den Türkçe'ye
çevrilen bu belge resmî çeviri niteliği taşımamaktadır. Bu
belge Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıttığı şekilde
yorumlanamaz.

© Etkiniz AB Programı, Eylül 2024, Türkçe çeviri

İçindekiler

YÖNETİCİ ÖZETİ	5
1. GİRİŞ	7
2. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	8
3. ANA BULGULAR	9
3.1 Çocukların dijital ortamdaki deneyimleri	9
3.2 Çeşitlilik	10
3.3 Dijital kazanımlar	10
3.4 Dijital dezavantaj	11
3.5 Süreksizlik ve kesinti	13
3.6 Bir engelliliğin açıklanması	14
3.7 Tehlikeyle başa çıkma	15
3.8 Karar verme	16
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	18
4.1 Hükümet eylemi	18
4.2 Dijital sektör	18
4.3 Akademik kurumlar ve okullar	19
4.4 Sağlık hizmetleri	19
EK 1: KATILIMCI MATRİSİ	20
EK 2: ODAK GRUP PROGRAMI	21

Yönetici Özeti

Çocukların dijital ortamda nasıl ve neden yer aldıklarına ve bunun nasıl bir etki yarattığına dair kayda değer miktarda kanıt bulunmasına rağmen, engelli çocukların deneyimleri hakkında hâlâ yeterli bilgi bulunmamaktadır. Avrupa Konseyi, bu eksikliği gidermek amacıyla 6 ülkede (Belçika, Almanya, Moldova Cumhuriyeti, Portekiz, Türkiye, Birleşik Krallık) çocukların dijital ortama erişim; dijital ortamın eğitim, sağlık, oyun oynama ve eğlence üzerindeki etkisi; güvenlik ve koruma; karar alma süreçlerine daha fazla katılım fırsatları gibi konularda haklarının nasıl hayata geçirildiğine ilişkin görüşlerini araştırmak üzere bir araştırma yaptırmıştır. Araştırmada, zihinsel, fiziksel, işitme ve görme bozukluğu olan çocuklardan oluşan dört danışma grubu tarafından desteklenen, çocuk hakları temelli, katılımcı bir yaklaşım kullanılmıştır. Veriler, her ülkede yapılan odak grup tartışmaları yoluyla toplanmış olup, ortak ülkelerden 79 çocuk ve danışma gruplarından 18 çocuk (toplam 97) bu araştırmada yer almıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, çocukların dijital ve çevrimiçi yaşamlarının pek çok açıdan engelsiz çocuklarınkine çok benzemekle birlikte, politika yapıcılar ve her düzeydeki hizmet sağlayıcıları ilgilendiren bazı belirgin ve önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır.

Çeşitlilik (katılım hakkı): Engelli çocukların karşılaştığı zorluklar ve engeller, engelin türüne ve niteliğine göre önemli ölçüde değişmektedir. Engelli çocukları farklılaşmamış bir grup olarak bir araya toplamak haksızlık etmek olur. Örneğin işaret dili kullanan veya görme engelli çocukların ihtiyaçları, dudak okuyan veya sınırlı görüşe sahip olanlardan çok farklıdır.

Dijital kazanımlar (eğitim, oyun oynama, örgütlenme hakkı) Dijital ortam, haklarının hayata geçirilmesi açısından engelli çocuklara önemli bir 'katma değer' sunan bir kolaylaştırıcı vazifesi görebilir. Dijital ortam, bazı engelli bazı çocuklara bir dizi olanak sağlar ve iyi işlediğinde bir 'eşitleyici' olarak işlev gördüğü kabul edilir. Teknolojik gelişmeler, engelli birçok çocuğun dijital olmayan yaşamlarında aynı ölçüde mümkün olmayan şekillerde bilgiye erişmelerine, iletişim kurmalarına, sosyalleşmelerine, öğrenmelerine ve oyun oynamalarına olanak sağlamıştır.

Dezavantaj (ayrımcılığa uğramama hakkı): Engelli çocuklar, dijital teknolojiye erişme ve bundan faydalanma açısından orantısız bir şekilde dezavantajlı durumdadır. Erişimlerini engelleyen çok sayıda engel bulunmaktadır. Teknolojik engeller, engelli birçok çocuğun, diğer çocukların kolayca kullanabildiği birçok cihaza, web sitesine ve uygulamaya erişmesini ve bunları kullanmasını engellemektedir. Mali engeller, birçok engelli çocuğun hem evde hem de okulda ihtiyaç duyduğu uyarlamalara ve ekipmanlara erişimini sınırlandırabilir. İngilizcenin internetteki hâkimiyeti, İngilizce konuşulmayan ülkelere gelen engelli çocuklar için daha da büyük bir engel teşkil etmektedir; bu çocuklar zaten programların teknik zorluklarının üstesinden gelmek zorunda kalmakta ve ekipmanlar engellerine uygun şekilde uyarlanmamaktadır.

Süreksizlik ve kesinti (eşit erişim hakkı): Çocukların dijital ile dijital olmayan ortamlar arasında sorunsuz bir şekilde geçiş yapabildikleri yaygın olarak iddia edilse de, dijital erişimlerinde daha sık süreksizlik ve kesinti ile karşılaşan engelli birçok çocuk için bu durum geçerli değildir. Bu tür bir kesinti, ev ile telefon kullanımının yasak olduğu, bilgisayarların erişilebilirlik özelliklerinin bulunmadığı veya öğretmenlerin uygun teknolojiyi kullanmalarını destekleyecek gerekli uzmanlığa ve bilgiye sahip olmadığı okul arasında olabilir. Ayrıca, sağlık hizmetleri veya daha geniş sosyal ortamlar söz konusu olduğunda, kullanılabilir veya uygun teknolojinin bulunmaması hizmetlere erişimi aksatabilir.

Engelliliğin açıklanması (özel yaşamın gizliliğine saygı hakkı): Araştırmaya katılan çocukların tamamı, engellerini internette açıklamadıklarını söylemiştir. Açıklamama nedenleri farklılık göstermekle birlikte, böyle bir açıklamanın ayrımcılığa veya reddedilmeye yol açacağı korkusunun yanı sıra bunun kişisel bir mesele olduğu ve kimseyi ilgilendirmediği görüşü de bu nedenler arasındaydı. Bazı çocuklar, uyarlamalı teknoloji kullanımının dikkatleri üzerlerine çektiğine, kendilerini engelli olarak tanımladığına ve akranlarından farklı gösterdiğine değinmiştir. Bu çocuklar açısından teknoloji, engelliliklerinin istenmeyen işareti olarak görülmektedir.

Tehlikeyle başa çıkma (şiddet ve sömürden korunma hakkı): Araştırma kapsamındaki engelli çocukların çoğunluğu internette karşılaşılabilecekleri riskler konusunda uyarılmıştı. Birçoğu internette daha savunmasız olmadıklarını ve engelli olmayan akranlarıyla aynı risklerle karşılaştıklarını ve aynı riskleri yaşadıklarını düşünüyordu. Zihinsel bozukluğu olan çocuklar bu konuda bir istisna teşkil etmekte olup, ebeveynleri tarafından daha fazla korunmakta ve potansiyel tehlike algısı nedeniyle internete girme olasılıkları daha düşüktür. Çocuklar ayrıca, internete girmemenin dijital ortamla ilgili risklerden yeterince korundukları anlamına gelmediğini vurgulamış, örneğin görme bozukluğu olan çocuklar fotoğraflarının izinleri olmadan başkaları tarafından yüklendiğinden habersiz olduklarını ifade etmiştir.

Karar verme (gelişen kapasiteye saygı gösterilmesi, görüşlerinin dikkate ve ciddiye alınması hakkı): Bulgular, engelli çocukların haklarından yararlanırken üç engelle karşılaşılabileceklerini göstermektedir: ilk olarak, çocuk olmaları seslerinin duyulmasına ve ciddiye alınmalarına engel teşkil etmektedir; ikinci olarak, engelli olmaları, çevrimiçi karar alma kapasiteleri ve yeterlilikleri hakkında olumsuz varsayımlara yol açmaktadır; ve son olarak, ebeveynler ve diğer yetişkinler engelli çocuklara karşı diğer çocuklara kıyasla daha korumacı davranmaktadır. Bununla birlikte, çocukların ebeveynlerinin aşırı korumacılığında ve çevrimiçi gerçekliklerini anlamamalarından duydukları hayal kırıklığını ifade ettikleri diğer araştırmalara kıyasla, bu araştırmada çocukların ebeveyn kontrollerini daha fazla kabul ettikleri görülmüştür.

Bu bulgular, engelli çocukların engelli olmayan çocuklara kıyasla dijital ortamdan hem faydalanabildiğini hem de orantısız bir şekilde dezavantajlı durumda kalabildiğini göstermektedir. Bu durum, hükümetlerin, dijital sektörün, okulların ve sağlık hizmetlerinin engelli çocukların haklarına çok daha fazla önem vermesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca, engelli çocukların yaşadıkları deneyimlerin doğrudan ilgili kanun ve politikaların yanı sıra erişilebilir hizmetlere ve dijital tasarıma yansıtılmasını sağlamak için çeşitli engelleri olan çocuklarla birlikte çalışmanın önemine işaret etmektedirler.

1. Giriş

Avrupa'daki çocuklar ve gençler dijital bir dünyada büyüyor. Dünya genelinde her 3 internet kullanıcılarından 1'inin 18 yaşın altında olduğu tahmin edilmektedir.¹ Avrupa Konseyi, Devletlerin dijital ortamda çocuk haklarını desteklemek ve korumak için uygulaması gereken kapsamlı bir dizi eylemi ayrıntılı bir şekilde açıklayan tavsiye kararını kabul ederek bu konuda harekete geçmenin önemini kabul etmiştir.² Çocukların dijital ortamdaki deneyimlerini inceleyen araştırmalar giderek artsa da,³ engelli çocuklara nispeten daha az ilgi gösterilmiştir; bu durum da 'engelli çocuk ve ergenleri dijital gençlikle ilgili önemli tartışmalardan uzaklaştırmaktadır'.⁴ Avrupa Konseyi, konuyla ilgili bilgilerin yetersizliği nedeniyle, engelli çocukların dijital ortamı kullanma deneyimlerini araştırmak, dijital ortamın sunduğu fırsatları, erişim engellerini ve bu çocukların karşılaştığı zorlukları incelemek üzere bir araştırma yaptırmaya karar vermiştir.⁵ Araştırmanın öncelikli olarak çocukların dijital ortamda hizmet alma, korunma ve katılım haklarına ilişkin deneyimleri üzerinde durulmuştur.

1. Livingstone, S., Carr, J. ve Byrne, J. (2015). *One in Three: Internet Governance and Children's Rights*. Paper Series No 22. Waterloo, Ontario: Uluslararası Yönetişim İnovasyon Merkezi ve Kralliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü.
2. Bakanlar Komitesinin dijital ortamda çocuk haklarına saygı, çocuk haklarının korunması ve bu hakların kullanılmasına ilişkin Kılavuz İlkelerle ilgili CM/Rec(2018)7 sayılı Tavsiye Kararı Avrupa Konseyi, bu raporun hazırlandığı geçici Çocuk Hakları Komitesi (CAHENF) kapsamında, Kılavuz İlkelerin çocuk dostu bir versiyonunu ve çocuk hakları ve dijital ortama ilişkin bir el kitabını hazırlamaktadır (2019 yılı sona ermeden önce). Çocukların çevrimiçi cinsel istismar ve sömürüden korunmasına ilişkin Lanzarote Komitesi de çevrimiçi ortamı öncelikli bir konu olarak belirlemiştir ve bir haritalama çalışması yürütmektedir. [https:// www.coe.int/en/web/children/-/call-for-consultants-baseline-mapping-end-online-child-sexual-exploitation-and-abuse-europe](https://www.coe.int/en/web/children/-/call-for-consultants-baseline-mapping-end-online-child-sexual-exploitation-and-abuse-europe)
3. Bakınız Livingstone ve diğerleri yukarıdaki n.1
4. Bkz: Alper, M. (2014). *Digital youth with disabilities*. MIT Press (s.9). Araştırmaların 'engelli gençlerin yeni medya ve teknolojiyi kullanırken yaşadıkları gündelik deneyimlere çok az ilgi gösterdiğini' öne sürmektedir (s. 3). Alper, M., ve Goggin, G. (2017). Digital technology and rights in the lives of children with disabilities. *New Media & Society*, 19(5), 726-740.
5. Bu çalışmada, BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede yer alan 'engellilik' tanımı kullanılmaktadır: " Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir. ". "Bozukluk" terimi farklı bozukluk gruplarını (zihinsel bozukluk, işitme bozukluğu, görme bozukluğu ve fiziksel bozukluk); "engellilik" ise bozukluğun dış engellerle etkileşimini ifade etmek için kullanılacaktır.

2.Araştırma yöntemleri

Avrupa Konseyi, Belfast Queen's Üniversitesi Çocuk Hakları Merkezini (CCR) (Profesör Laura Lundy, Dr Bronagh Byrne ve Dr Michelle Templeton) ile uluslararası çocuk hakları uzmanı Gerison Lansdown'u bu çalışmayı yürütmek üzere görevlendirmiştir. Bu kapsamda Avrupa'daki altı ülkedeki (Belçika, Almanya, Moldova Cumhuriyeti, Portekiz, Türkiye ve Birleşik Krallık (Kuzey İrlanda)) engelli çocuk ve gençlerden çocuk hakları temelli, katılımcı bir yaklaşımla nitel veriler toplanmıştır.⁶ Bu, projede danışman olarak dört engelli çocuk grubuyla çalışılmıştır. Gruplar şunlardır:

- Birinci Grup Zihinsel bozukluğu olan çocuklar (çocuk sayısı=5 - 3E; 2K);
- İkinci Grup İştme bozukluğu olan çocuklar (çocuk sayısı=4 -1E; 3K);
- Üçüncü Grup: Görme bozukluğu olan çocuklar (çocuk sayısı=3 - 2E; 1K);
- Dördüncü Grup: Fiziksel bozukluğu olan çocuklar (çocuk sayısı=6 -1E; 5K).

Araştırmacılar, çocuk danışmanlarıyla işbirliği içinde çalışarak, Avrupa'nın farklı ülkelerindeki engelli çocukların dijital ortamdaki insan haklarına ilişkin deneyimlerini öğrenmek için odak grup çalışmalarında kullanılacak sorular hazırlamıştır (bkz. Ek 1). Araştırma ortakları şunlardır:

- **Belçika** - Ghent Üniversitesi: Geert Van Hove, Silke Daelman ve Çocuk Hakları Bilgi Merkezi (KeKi vzw): Sara Lembrechts ve Kathy Vlieghe;
- **Almanya** - Rhein-Main Üniversitesi: Rita Richter Nunes ve Heidrun Schulze. Odak grup çalışmaları Sviatlana Artsiukhova, Walter Christian Grötsch, Andree Michel ve Rita Richter Nunes tarafından yürütülmüştür;
- **Moldova Cumhuriyeti** - Çocuk Hakları Bilgi Merkezi: Viorica Cojocaru, Elia Cernolevschi ve Smiljana Frick;
- **Portekiz** - Minho Üniversitesi: Ana Paula Loução Martins, Natália Fernandes ve António José Osório;
- **Türkiye** - Bilgi Üniversitesi: Zeynep Kılıç ve Gözde Durmuş.

Toplamda, çok çeşitli engellere sahip 97 çocuk ya danışman ya da araştırma katılımcısı olarak çalışmada yer almıştır. Araştırmaya katılanlar hakkında bilgi için lütfen Ek 2, Katılımcı Matrisine bakınız.

Araştırma ortakları verileri, görüşme planına göre ana temaları belirleyen ortak bir şablon kullanarak raporlamıştır. Daha sonra veriler, aşağıdaki dört temel hak kümesine dayanan bir çerçeve kullanılarak tematik olarak analiz edilmiştir:

- Dijital ortama erişim
- Eğitim, sağlık, oyun oynama ve boş zaman geçirme hakları üzerindeki etki
- Güvenlik ve koruma
- Özel yaşamın gizliliği ve bilgi edinme dâhil olmak üzere karar verme ve daha özerk olma fırsatı

Araştırma ekibinin verilerin ilk analizini ve yorumunu yapmasından sonra, yapılan yorumların ve bireysel alıntılarının doğruluğunu kontrol etmeleri için tüm ortaklara bir taslak gönderilmiştir. Araştırma ekibinin üyeleri geri bildirimde bulunmuş, ilave yorum ve öneriler sunmuş ve bazı konulara açıklık getirmiştir.

İlk analiz sonucunda yedi temel ve/veya kesişen tema belirlenmiştir ve bulgular bu yedi tema çerçevesinde sunulmaktadır:

- Çeşitlilik;
- Dijital kazanımlar;
- Dezavantaj;
- Süreksizlik ve kesinti;
- Engelliliğin açıklanması;
- Tehlikeyle başa çıkma; ve
- Karar verme.

6. Lundy, L., & McEvoy, L. (2012). Children's rights and research processes: Assisting children to (in) formed views. *Childhood*, 19(1), 129-144; Lundy, L., & McEvoy, L. (2012). What Constitutes a 'Rights-Based' Approach? *Law and childhood studies: Current legal issues*, 14, 75.

3. Ana bulgular

3.1 ÇOCUKLARIN DİJİTAL ORTAMDAKİ DENEYİMLERİ

Engelli çocukların dijital yaşamlarına dair anlattıkları, pek çok açıdan engelli olmayan çocuklarına benzemektedir. Çoğunun dijital medyayı (bilgi, eğitim, oyun ve sosyalleşme amaçlı) kullanması ve bundan keyif alması, kendi yaşlarındaki diğer çocuklarla benzerlik göstermektedir.

“Evde üç paralel ekran kullanıyorum. Aynı anda oyun oynuyorum, müzik dinliyorum, başka şeyler yapıyorum. Odaklanmak her zaman önemlidir.” (büyük bir gülümseme) *(fiziksel bozukluk, Belçika)*

“İnsanlar YouTube'da sadece kötü şeyleri görüyor ama bakın... bu tarih videoları, tarih hakkında birçok şey biliyorum çünkü YouTube'da 1755 depremi, İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı hakkında videolar arıyorum.” *(görme bozukluğu, Portekiz)*

“Pinterest'ten çok şey öğrendim. Bir sürü harika fikir alıyorum: yaratıcı olmaktan, kek pişirmeye kadar her şey var. Bu araç bana çok ilham veriyor.” *(fiziksel bozukluk, Belçika)*

“YouTube'da insanların takip edebileceği kendi küçük kliplerim, skeçlerim ve vlog'larım var (yeni bir şey hazırladığımda onlara mesaj gönderiyorum). Yaptıklarımı beğenen küçük topluluğumdan beni çok destekliyor. Yaptıklarımı beğendiklerinde kendimi gerçekten iyi hissediyorum.” *(erkek çocuk, zihinsel bozukluk, Belçika)*

“Google'da ruhum için istediğim her şeyi bulabiliyorum. Dünyada olup bitenlerden haberdar olmamı sağlıyor.” *(fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)*

Aynı şekilde, (kardeşleriyle, ailelerinin ve okulun koyduğu kısıtlamalarla ilgili) hayal kırıklıkları ve (bilgisayar korsanlığı, veri gizliliği, reklam ve saldırgan içerikle ilgili) endişeleri de diğer çocuklarının yansıtmaktadır.

“Kardeşim... şifremi biliyor; cep telefonumu alıyor, WhatsApp'a giriyor ve sohbet geçmişini okuyor. Bu çok sinir bozucu.” *(fiziksel bozukluk, Almanya)*

“Yakın zamanda Facebook'un kişisel verileri yayınladığını gördüm, bu veriler korunmalı. Facebook bu verileri daha iyi korumalı çünkü birçok insanı tehlikeye atabilir.” *(işitme bozukluğu, Portekiz)*

“Çok dikkatli olmalıyız çünkü farklı garip fotoğraflar görünüp kaybolabilir.” *(fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)*

“Snapchat'te herkesin nerede olduğunuzu görebileceği bir harita olduğunu bilmiyordum. İnsanların nerede olduğumu bilmesini gerçekten istemiyorum. Bu biraz ürkütücü.” *(görme bozukluğu, Birleşik Krallık)*

“İki erkek ve bir kız kardeşim var. Kardeşlerimden biri Fortnite bağımlısı, bu yüzden oynamak istediğimizde hep tartışıyoruz ve bir sürü pazarlık yapıyoruz.” *(fiziksel bozukluk, Almanya)*

“Zaten çok sayıda bilgisayar korsanı ile tanıştım. Hesabınızı veya web kameranızı hacklemeye çalışıyorlar. Bazen siber zorbalıkla ilgili olabiliyor.” *(fiziksel bozukluk, Belçika)*

“Sanırım bir web sitesinden bilgisayara bir film indiriyordum ve daha sonra Micros...Microsoft...tarafından bir casus yazılım hakkında bir duyuru yapıldı. Bunun ne olduğunu bilmiyordum. Ertesi gün bilgisayarı açtım... Aman Allahım! Hiçbir klasörü açamadım! Her şey engellenmişti! Bilmiyorum, bilmiyorum, bilgisayarı açtım, hiçbir şeyde gezinmiyordum.” *(görme bozukluğu, Portekiz)*

Bununla birlikte, verilerin de gösterdiği gibi dijital ortamda engelli çocuklar için belirgin olan bazı farklılıklar da mevcuttur. Engelli çocukların yaşadığı deneyimler, dijital ortamda engelli çocukların haklarının sağlanması konusunda aşağıdaki yedi ana tema altında sunulan fırsat ve zorluklara işaret etmektedir.

3.2 ÇEŞİTLİLİK

Engelli çocuklar homojen bir grup değildir ve dijital medyayı kullanma biçimlerinin ve deneyimlerinin engellilik türlerine göre ve bu türler içinde önemli farklılıklar gösterdiği açıktır. Bazı engelli çocuklar (örneğin hareket sorunları olanlar), engelli olmayan çocuklarla her açıdan aynı deneyimleri yaşadıklarını söylemiştir. İleri derecede fiziksel bozukluğu olan çocukların dijital dünya ile etkileşimi ancak başkalarının desteğiyle dolaylı olarak gerçekleştiği anlaşılmıştır. Görme ve işitme bozukluğu olan çocuklar erişilebilirlik özelliklerinden önemli ölçüde faydalandıklarını söylemiştir, ancak onlar da homojen bir grup değildir: işaret dili kullanan veya görme engelli bir çocuğun dijital ortamla etkileşimi ve yaşadığı deneyimler dudak okuyan veya görme bozukluğu olan bir çocuktan çok farklıdır. Aynı şekilde, zihinsel engelli çocuklar da çok çeşitli ilgi alanlarına, yeteneklere ve fırsatlara sahiptir. Aşağıda çocukların kendi sözleriyle bu çok farklı deneyimlerden bazılarının örnekleri yer almaktadır:

“İşin zor kısmı [oyunlarda] hızla zıplamak zorunda kalmak çünkü başparmaklarımla o kadar hızlı tepki veremiyorum.”
(fiziksel bozukluk, Almanya)

“Okul arkadaşlarımızdan biri elinde bir tür oyuncakla dolaşiyor; cep telefonuna benziyor ama çalışmıyor. Ona gülmemiz yasak... Oyun alanındaki grubumuza dâhil etmeye çalışıyoruz ve zaman zaman onunla telefon görüşmesi yapıyor gibi davranıyoruz.” (zihinsel bozukluk, Belçika)

“[Okul çalışma sayfalarını büyütme için kullanılan fotoğraflar] çok fazla depolama alanı kaplıyor ve daha sonra yüz bin milyon resmi silmek zorunda kalıyorum ve bu gerçekten can sıkıcı.” (görme bozukluğu, Birleşik Krallık)

“Oyunların çoğunda altyazı var ama bazılarında yok... Oyunu iyi oynayabilmek için sesin nereden geldiğini bilmeniz gereken oyunlar var.” (işitme bozukluğu, Portekiz)

“Telefonda [uygulamaları ve web sitelerini] kullanmak zor - büyük bir bilgisayarda daha kolay.” (fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti).

Bu çalışma boyunca, farklı yaşlardaki, farklı ortamlarda yaşayan ve farklı engellere sahip çocukları tek bir "engelli çocuklar" başlığı altında toplayan kanunların, politikaların ve dijital ortamdaki hizmetlerin, bu çocukların dijital dünyada yaşadıkları deneyimlerdeki önemli çeşitliliği göz ardı ederek onlara zarar verme olasılığına sahip olduğu açıkça görülmüştür.

3.3 DİJİTAL KAZANIMLAR

Dijital ortam, haklarının hayata geçirilmesi açısından engelli çocuklara önemli bir 'katma değer' sunan bir kolaylaştırıcı vazifesi görebilir. Dijital ortam, bazı engelli bazı çocuklara bir dizi olanak sağlar ve danışmanlara göre iyi işlediğinde bir 'eşitleyici' olarak işlevi görür. Karşılaşılan zorlukların bazılarının dijital çözümleri olmasa da, teknolojik gelişmeler, engelli birçok çocuğun dijital olmayan yaşamlarında aynı ölçüde mümkün olmayan şekillerde bilgiye erişmelerine, iletişim kurmalarına, sosyalleşmelerine, öğrenmelerine ve oyun oynamalarına olanak sağlamıştır. Çocuklar, dijital teknoloji sayesinde dijital olmayan hayatlarında yapmaları mümkün veya kolay olmayan şeyleri yapabildiklerine dair pek çok örnek vermiştir. Örneğin, işitme bozukluğu danışma grubundaki çocuklar, görüntülü arama sayesinde aile ve arkadaşlarıyla kendi dillerinde iletişim kurma becerilerinin nasıl geliştiğini anlatmıştır. Verilen diğer örnekler arasında şunlar da yer almıştır:

“Dizüstü bilgisayarda bir ses programım var. Bu bilgisayarı ödev yapmak ve okul için de kullanıyorum. Kulaklık üzerinden konuşabiliyorum ve bu benim için yazıyor. Bu gerçekten harika.” (fiziksel bozukluk, Almanya)

“YouTube'un iyi yanı, size işlerin nasıl yapılacağını adım adım ve takip etmesi kolay bir şekilde göstermesi.” (zihinsel bozukluk, Belçika)

“Fiziksel engelliler için Viber ve Skype'ın faydalı olduğunu düşünüyorum çünkü arkadaşlarımla uzaktan iletişim kurmamı sağlıyor.” (fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)

‘İnternetle ilgili olarak, bu şeyler, birkaç yıl önce daha kötüydü, öyle diyebiliriz... şimdi çok daha fazla şey var... Kitaplar, müzik CD'leri var...’ (görme bozukluğu, Portekiz).

Birçok çocuk Siri veya Alexa gibi sesli arama motorlarından faydalanıyor olsa da, bu araçlar görme bozukluğu, zihinsel bozukluğu ve bazı fiziksel bozuklukları olan çocuklar açısından özellikle faydalıdır. Örneğin, Türkiye’deki zihinsel bozukluğu olan çocuklar sesli aramanın yazarak aramaya göre çok daha kolay olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, birçok çocuk arama motorlarından ve yazım denetimi araçlarından faydalanabilir,⁷ ancak zihinsel bozukluğu olan çocuklar bu araçların kendileri için özellikle yararlı olduğunu ifade etmiştir.

“Annem bana yazma becerilerimi geliştirmemin çok iyi olacağını çünkü pek çok insanın yazma güçlüğü çektiğini söyledi. Bu yüzden bunu kullanıyorum ve ne zaman küçük bir hata olsa Facebook düzeltiyor.” (zihinsel bozukluk, Portekiz)

“Google Maps kullanıyorum, çünkü bu program yolumu bulmamda çok yardımcı oluyor. Konuşuyor olması hoşuma gidiyor, böylece ekranı okumakta zorlanmıyorum.” (zihinsel bozukluk, Belçika)

Araştırmanın ana temalarından biri, çocukların resmi okul ortamı dışında öğrenmek için teknolojiyi veya web tabanlı kaynakları, özellikle de YouTube’u nasıl kullandıklarını anlamaktır.

“Hayatım boyunca en çok şeyi video oyunlarından, dizüstü bilgisayardan öğrendim... Denemeye devam ediyorsunuz ve hatalardan ve yeni maceralardan bir şeyler öğreniyorsunuz...” (zihinsel bozukluk, Belçika).

Çocuklar, internette neler öğrendiklerine ve boş zamanlarını nasıl geçirdiklerine dair çok çeşitli örnekler vermiştir. Bu örnekler arasında flüt çalmak, yemek pişirmek ve pancar ekmek de bulunmaktadır! Bu sayılanların çoğu, engeli olmayan pek çok çocuğun çevrimiçi dünyanın yardımıyla ilgilendiği alanlardır. Ancak, engelli çocukların okul dışında hobi ve ilgi alanlarına yönelmek için daha kısıtlı fırsatlara sahip olabilecekleri düşünüldüğünde, dijital ortamın bazı engelli çocuklar açısından daha da önemli olduğu söylenebilir. Dahası, bazı durumlarda çocuklar teknoloji sayesinde müzik ve sanat gibi, sadece dijital olmayan kaynaklara erişimleri olsaydı yapamayacakları ya da kolaylıkla yapamayacakları faaliyetleri gerçekleştirebilmektedir. Örneğin, fiziksel bozukluğu olan bir çocuk, özel olarak tasarlanmış bir paket kullanarak çevrimiçi enstrüman çalmaktan ne kadar keyif aldığını anlatmıştır. Aynı şekilde, zihinsel bozukluğu olan bir çocuk da fotoğraflarla yaratıcı şeyler yapabildiğinden bahsetmiştir.

“Resimlerle yaratıcı bir şeyler yapmak için bir Uygulama kullanıyoruz; örneğin resimleri daha ilginç hale getirmek için çikartmalar kullanıyoruz veya bir resmin düzenini değiştiriyoruz.” (zihinsel bozukluk, Belçika).

Birçok çocuk, okulda olmadıkları zamanlarda arkadaşlarıyla düzenli olarak iletişim kurabilmeye önem vermektedir. Böyle bir imkân, engelli çocuklara yönelik okullara devam eden ve sınıf arkadaşlarına yakın oturmayan çocuklar için ek bir avantajdır. Çocuklardan bazıları, kendisiyle aynı engeli olan çocuklar için faydalı olan programlar veya oyunlar hakkında bilgi paylaştıkları çevrim içi grupların çok yararlı olduğunu söylemiştir. Portekiz’den görme bozukluğu olan bir çocuk, dâhil olduğu görme bozukluğu olanlara yönelik grupların uzun bir listesini vermiş ve son yıllarda bu grupların çok geliştiğini söylemiştir:

“Çok sayıda grup var. Google’ın farklı tartışma gruplarına ve IOL’nin iki tartışma grubuna dâhil oldum... Bilgi edinmek, bilişim, haberler, oyunlar, her şey hakkında bilgi sahibi olma çok faydalı.” (görme bozukluğu, Portekiz)

Fiziksel bozukluğu olan çocuklar geçirdikleri ameliyatlar nedeniyle uzun süre hastanede kalabilmektedir ve birçoğu hastanedeyken sosyal medyanın sınıf arkadaşlarıyla iletişim halinde olmalarını imkân tanıdığını ve ayrıca eğlenme fırsatı da sunduğunu belirtmiştir:

“Korkunç bir ameliyattan sonra iyileşirken babam bir X-box ve annem de tablet aldı... 4 haftadan fazla yatakta kalmak zorunda kaldım.” (fiziksel bozukluk, Belçika)

3.4 DİJİTAL DEZAVANTAJ

Çocukların dijital ortama özel bir erişim hakkı bulunmamaktadır. Ancak, diğer çocuklarla eşit bir şekilde haklarından yararlanma (BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, Madde 7(1)) ve eğitim, oyun oynama, sağlık hizmetlerine erişim ve korunma hakları da dâhil olmak üzere diğer haklarından yararlanırken ayrımcılığa uğramama hakkına (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Madde 14; BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Madde 2) sahiptirler. Çocuklar ayrıca ifade özgürlüğü ve bilgi arama, alma ve verme hakkına da sahiptir (AİHS, Madde 10; BM ÇHS, Madde 17). Teknolojiye erişim, genellikle bu hakların hayata geçirilmesinde genellikle çok önemli bir rol üstlenmektedir. Bununla birlikte, çalışma genelinde, **engelin ne olduğuna bağlı olmaksızın, engelli çocukların dijital teknolojiye erişim ve dijital teknolojinin faydalanma açısından orantısız bir şekilde dezavantajlı olduğu** anlaşılmıştır.

7. Görme bozukluğu olan çocuklardan bazılarının, doğruluğunu kontrol edemeden anlamı otomatik olarak değiştirebildiği için tahmini metin ve yazım denetimlerini sınır bozucu bulduğunu belirtmek gerekir.

3.4.1. Teknolojik engeller

Çocuklar, diğer çocukların kullanabildiği birçok cihaza, web sitesine ve uygulamaya erişemediklerini veya bunları kullanamadıklarını ifade etmiştir. Bu engeller arasında örneğin işitme engelli çocuklar için videolarda altyazı olmaması; görme bozukluğu olan çocuklar için metinlerin/görüntülerin büyütülebilmesi veya sözlü açıklamaların bulunmaması; fiziksel bozukluğu olan çocuklar için gerekli uyarlamaların bulunmaması veya bu uyarlamaların sınırlı kalması ve kullanıcının insan olup olmadığını belirlemek için bilgisayarda kullanılan bir tür meydan okuma-yanıt testi olan 'CAPTCHA' gibi zihinsel engelli çocuklar için engeller yaratan ve giriş yapmayı zorlaştıran ek güvenlik seviyeleri yer almaktadır. Karşılaşılan engellere ilişkin diğer örnekler arasında şunlar yer almaktadır:

"Hem çevrimiçi hem de çevrimdışı tüm bilgilerin ses formatında çoğaltılarak daha erişilebilir olmasını isterdim."
(görme bozukluğu, Moldova Cumhuriyeti)

"Gelişimsel koordinasyon bozukluğunuz varsa her şeyi yazmak daha uzun sürüyor." (fiziksel bozukluk, Almanya)

"Snapchat gibi bazı uygulamalarda, insanların hikayelerini okurken yazılarını görmek için büyütüyorsunuz, yani telefonlarında büyütmemişler gibi, o zaman okuyamıyorum." (görme bozukluğu, Birleşik Krallık).

Web sitelerinin, uygulamaların ve oyunların tasarımlarında ve erişilebilirliklerinde karşılaşılan sorunlar ve bu programların engelli çocukların ihtiyaçlarını karşılayamaması sıklıkla gündeme getirilmiştir:

"Oyunu iyi oynamak için sesin nereden geldiğini bilmeniz gereken oyunlar var." (işitme bozukluğu, Portekiz)

"Çok çabuk tepki vermem gereken bazı oyunlarda ellerimdeki spastiklik nedeniyle sorun yaşıyorum." (fiziksel bozukluk, Almanya)

"Bilardo, her türlü oyun, o oyunlar, her türlü oyun, hiçbir şey yok, hiçbir şey erişilebilir değil." (görme bozukluğu, Portekiz).

3.4.2. Mali engeller

Yapılan mevcut araştırmalar, engelli çocuk yetiştirmenin maliyetinin engelsiz çocuk yetiştirmekten çok daha yüksek olduğunu ve engellilerin genel olarak olağan harcamaların yaklaşık dörtte birine denk gelen fazladan maliyetlerle karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır.⁸ Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 20. Maddesine göre, engelliler hareketi kolaylaştırıcı kaliteli araç ve gerece, yardımcı teknolojilere, yardım sunan insanlara ve araçlara karşılanabilir bir maliyetle erişebilmelidir. Bununla birlikte, araştırmanın yapıldığı ülkeler arasında ya da aynı ülke içinde her çocuğun teknolojiye aynı şekilde erişemediği açıktır. Çocukların çoğu akıllı telefonları ve tabletleri olduğunu ve okulda veya evde bir dizi uygulama ve teknolojik yardım kullandıklarını söylese de, bunun aksine, bazı çocuklar internete veya bilgisayara erişimi olmayan okullara devam ederken, diğerleri sınırlı da olsa bazı olanaklara sahip bir okula devam etmekteydi:

"Sınıfta bilgisayar yok." (zihinsel bozukluk, Türkiye)

"Bir bilgisayarım olmasını hayal ediyorum. Ailemin bilgisayarı şu anda tamir ediliyor ama umarım dileğim yerine gelir."
(zihinsel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)

Portekiz'den araştırmaya katılan bir genç, ses sentezleyicilerin görme engelliler için çok önemli olduğunu ve bu sentezleyicilerin artık bilgisayarlara ve cihazlara önceden yüklenmiş olmasının ne kadar faydalı olduğunu belirtmiştir:

"Çok kolay, "Windows ENTER "ı kontrol eden bir anlatıcı... başka bir deyişle "Freedom Scientifica" şirketi çok kâr kaybedecek, çünkü Microsoft'ta, şimdi de Apple bilgisayarlarda [zaten] yüklü bir sentezleyici var... iPhone'larda zaten erişim var." (çocuk, görme bozukluğu, Portekiz).

Ancak, en yeni iPhone'lar ve Apple bilgisayarlar birçok olanak sunsa da çok pahalı olduğu için gençlerin hepsi bu cihazlara ulaşamamaktadır. Görme bozukluğuyla ilgili danışma grubundaki çocuklar, herkesin bir birey olduğunu ve özel ekipmana ihtiyaç duyabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca, okulların ücretini ödemek zorunda olduğu 'ZoomText' gibi yazılım programlarının görme kaybı olan herkes için ücretsiz olması gerektiğini söylemişlerdir. Okulların, eğitimi erişilebilir kılacak kaynaklara ödeme yapmak için daha fazla fona ihtiyacı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise uyarlama masraflarından ve ekstra uygulamaları yükleyebilmek veya fotoğrafları saklayabilmek adına cep telefonlarına ekstra depolama alanı eklenmesi için ödeme yapılması gerektiğinden bahsetmiştir.

8. Morgon Banks, L., Kuper, H. ve Polack, S. (2017). Poverty and disability in low and middle-income countries: A systematic review, *PLoS One*, 12(12); Brawn, E. (2014). *Priced out: ending the financial penalty of disability by 2020*, Londra: Scope; Mitra, S., Palmer, M., Hoolda, K., Mont, D., and Groce, N. (2017). Extra costs of living with disability: A review and agenda for research, *Disability and Health Journal*, 10(4), 475-484.

Çocuklar ayrıca genel olarak dijital teknolojilerin ailelerine getirdiği yüksek maliyetlerin farkında görünmektedir; sınırsız bir bütçeleri olsaydı 'herkese bir bilgisayar vereceklerini' belirtmişlerdir. Engelli çocukların, engellilik devreye girdiğinde daha da ağırlaşan mali dezavantajın farkında olduklarını belirtmeleri özellikle ilginçtir:

"Hiç parası olmayan bir sürü işsiz var. O zaman engelliler, özellikle de örneğin sesli bilgisayarlarının olmadığı bir ortamdaysalar, çok fakir oluyorlar." (zihinsel bozukluk, Almanya)

3.4.3. Dille ilgili engeller

Çeşitlilik sıklıkla konuşulan dille de ilişkilendirilmiştir; İngilizce konuşan çocuklar, konuşmayan çocuklara kıyasla internette çok daha fazla etkileşim fırsatına sahiptir. Portekizli çocuklardan bazıları izlemek istedikleri videoların ya da oynamak istedikleri oyunların sadece İngilizce olmasından rahatsız olduklarını ifade etmiştir:

"Herofly adında başka bir oyunum daha var - bir tür havacılık oyunu, bir uçak var... dünyayı tanımanı ve incelemeyi sağlıyor, bir yandan bir oyun, diğer yandan biraz eğitici diyelim... Ama Portekizce bir versiyonu yoktu." (görme bozukluğu Portekiz).

Bazıları daha fazla videoya ve oyuna erişmek için Brezilya'daki kaynaklara başvurmuş olsa da, engelli olsun ya da olmasın, anadili İngilizce olan ya da İngilizce konuşabilen veya okuyabilen çocukların çevrimiçi dünyaya daha fazla erişebildikleri görüşünde oldukları anlaşılmıştır. Bu zorluk engelli çocuklarla sınırlı olmasa da ekstra bir engel teşkil edebilir ve yaşadıkları olası teknik zorlukları daha da artırabilir.

Anadili İngilizce olan bazı çocukların, ses tanıma programlarının farklı bölgesel aksanlarını tanımadığını ve anlaşılacak için 'klasik' bir İngilizce aksanıyla konuşmak zorunda kaldıklarını ifade etmeleri de manidardır:

"İngiliz aksanıyla konuşmak zorundasınız, evet, ama ben bu konuda pek de iyi değilim." (görme bozukluğu, Birleşik Krallık).

Zihin bozukluğu olan çocuklardan oluşan danışma grubu, gruplarından birinin telefonu üzerinde bir deney yapmıştır. Siri'yi yüklemiş ve 'How was the planet formed?' (Gezegen nasıl oluştu?) sorusunu sormuştur. Siri bunu 'How did the clown perform?' (Palyaço nasıl bir performans sergiledi?) olarak algılamıştır. Deney, daha standart bir İngilizce/İngiliz aksanıyla tekrarlanmış ve Siri bu aksanı da doğru bir şekilde yorumlamıştır.

3.5 SÜREKSİZLİK VE KESİNTİ

Araştırmalar, dijital medyanın engelli olmayan birçok çocuk için ayrı bir gerçeklik oluşturmadığını ve çoğu çocuğun dijital ve dijital olmayan yaşamları arasında sorunsuz bir şekilde geçiş yaptığını göstermektedir. Ancak, çalışma sonucunda dijital erişimlerinde sıklıkla süreksizlik ve kesinti ile karşılaşan engelli çocukların çoğu için durumun böyle olmadığı açıkça anlaşılmıştır.

"Programlarım sık sık takılıyor. Bu beni gerçekten geriyor... Sonra yeniden başlatmak zorunda kalıyorsunuz ve ara sıra bazı şeyler kayboluyor." (zihinsel bozukluk, Belçika)

"YouTube'da altyazılı bazı videolar var. Ancak, örneğin Facebook'ta videoların çoğunun alt başlıkları yok, yani bize uyarlanmamışlar." (işitme bozukluğu, Portekiz).

Eğitimde süreksizlik, çocuklar okul içinde hareket ederken (kişisel telefonların genellikle yasaklandığı ve sınıf bilgisayarlarının her zaman ihtiyaç duydukları erişilebilirlik özelliklerine sahip olmadığı veya her zaman tutarlı bir şekilde çalışmadığı yerlerde); ve okuldan eve gittiklerinde (özel ekipmanın çocukla birlikte kalmasına izin verilip verilmediğine bağlı olarak) ortaya çıkabilir.

"Kütüphanedeki bilgisayarlarda program yüklü değil... İki seçeneğim var: Ya bilgisayarımı evden getirip kütüphaneye koyuyorum ya da cep telefonumu getiriyorum. Ya da orada kalıp, gemileri izlerim." ('Fırsatı kaçırmak' anlamına gelen Portekizce deyiş) (görme bozukluğu, Portekiz)

"Bazen izin veriyorlar, ama bazen de vermiyorlar. Çünkü okulda yasak. Ben de [telefonumu] çantama koyuyorum." (zihinsel bozukluk, Türkiye)

"Yüklü bir JAWS programı var ancak lisanslı değil ve iyi çalışmıyor." (görme bozukluğu, Moldova Cumhuriyeti).

Kesinti ve süreksizliklerin bir kısmı, hayatlarındaki yetişkinlerin, özellikle de öğretmenlerin, dijital teknolojiyi kullanmaları konusunda kendilerine nasıl destek vereceklerini bilmemesine bağlanmıştır.

"Okuldaki uzmanlar her zaman bildiğiniz uzmanlar değil, bazen kimse bu programlardaki bazı sorunların nasıl çözüleceğini bilmiyor..." (fiziksel bozukluk, Belçika)

“İnsanlara büyütme gerektiğini söyleyemiyorum çünkü o kadar utanıyorum ki yapamıyorum. Söylüyorum ama ikinci seferde de anlamazlarsa, Ay Allahım... off» diyorum. İnsanlara o kadar çok söyledim ki artık daha fazla uğraşamam.” (görme bozukluğu, Birleşik Krallık)

“Dijital teknoloji konusunda bize yardımcı olabilecek öğretmen yok.” (zihinsel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)

Teknolojinin mevcudiyetinin değişkenlik gösterdiği diğer sosyal ortamlarda (örn. mağazalar, restoranlar) uygun teknolojinin bulunmamasından kaynaklanan süresizlikler de olabilir.

“Okul kafeteryasında McDonald's'taki gibi ekipmanların bulunması önemli. Çünkü gittiğimde çalışanlara ne istediğimi anlatmakta zorlanıyorum... Ama okul çalışanlarının işsiz kalmasını istemiyorum!” (işitme bozukluğu, Portekiz)

“Telefonunuzdan menülere ulaşabileceğinizi biliyorum ama resimlerin olduğu ve telefonunuzla büyütebileceğiniz bir uygulama daha çabuk olurdu. Çok daha kolay olurdu. Arkadaşlarım milkshake gibi şeyler alırken ben de aynı şeyi alıyorum çünkü göremiyorum.” (görme bozukluğu, Birleşik Krallık)

Hem işitme hem de görme bozukluğu olan çocuklar, duyuruların herkes için erişilebilir olmayabileceği bir sağlık kliniğinde veya muayenehanede, bekleme odasından doktora geçme konusunda daha fazla zorluk yaşamaktadır... Ayrıca, neye ihtiyaç duyulduğu engelliliğin niteliğine bağlı olarak değişmektedir:

“Beni çağdırdıklarını duymadığım için bir çok kez gün boyu hastanede kaldım.” (işitme bozukluğu, Portekiz)

“Hani şu üzerinde adınızın yazdığı ışıklı pano var ya. Kahverengi bir arka plan üzerinde kırmızı ışık var ve bu yüzden görmesi çok zor. Orada tek başıma olsaydım göremezdim ve orada oturup randevumu kaçırdım...” (görme bozukluğu, Birleşik Krallık)

3.6 ENGELLİLİĞİN AÇIKLANMASI

İnternetin kimliğin tanımlanması ve yeniden tanımlanması açısından sunduğu fırsatlara dair toplumun genelinde pek çok araştırma yapılmış olsa da, engelli çocukların dijital dünyada kimliğini oluşturma ve temsil etme deneyimleri hakkında çok daha az şey bilinmektedir.⁹ Çocukların da özel yaşamın gizliliği ve özellikle de engellilik durumunu açıklamama hakkı vardır (AİHS Madde 8; BMÇHS Madde 16). **Engelli olduklarını internette açıklayıp açıklamadıkları sorulduğunda, neredeyse hepsi açıklamadığını söylemiştir.** Bu bulgu, daha önce Norveç'te yapılmış ve engelli gençlerin engellerini aktif olarak gizlediklerini ortaya koyan araştırmayla uyumludur.¹⁰ Bu konuda farklı nedenler gösterilmiştir. Bazı çocuklar açısından sadece konusu açılmamıştır. Bazıları ise bu durumun kimseyi ilgilendirmediğini söylemiştir. Bazı çocuklar da engellerini açıkladıkları takdirde reddedilmekten, zorbalığa maruz kalmaktan ya da tehlikeye girmekten korktuğunu ifade etmiştir.

“Neden onlara sorunumu anlatmak zorundayım?” (Moldova Cumhuriyeti)

“Bilmelerine gerek yok. Ben ve ailem biliyorsak, bu yeterli. Bunu neden bilmeleri gerekiyor? Verilerimi nasıl işlediklerini bilmiyorum?” (fiziksel bozukluk, Almanya)

“Karışık bir durum. Bazen onlara söylüyorum. Kızlarla konuşurken, sadece gerekliyse söylüyorum (şaka yapıyorum).” (erkek, işitme bozukluğu, Portekiz)

“Hayır. Bunu söylemek adil değil. Beni reddedebilirler.” (fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)

“Bazen insanlara sağır olduğumu söylüyorum ve bana karşı ayrımcılık yapıyorlar, bu yüzden herkese söyleyemiyorum.” (işitme bozukluğu, Portekiz)

Dijital teknoloji engelli çocuklar için kolaylaştırıcı olabilir ancak iletişim gibi konularda yardımcı olsa bile teknolojiyi kullanmak her zaman olumlu bir deneyim olmayabilir. Bazı çocuklar, (ekran okuyucular gibi) yardımcı teknolojilerin ve hatta (iPad gibi) standart cihazların olağan dışı zamanlarda (örneğin sınıflarda) kullanılmasının, dikkatleri çocukların üzerine çekme, onları engelli olarak tanımlama ve akranlarından farklı olarak işaretleme etkisi yarattığından bahsetmiştir. Bu çocuklar teknolojiyi, engelliliklerinin istenmeyen işareti olarak görmekte ve mümkün olduğunda kullanmaktan kaçınmayı istemektedir. Görme bozukluğu hastalığıyla (albinizm) bağlantılı olan bir kız çocuğu, okulda herkesin iPad kullanmasının daha iyi olacağını, çünkü teknoloji kullanımının görünüşünde hissettiği farklılığı daha da artırdığını belirtmiştir:

9. Bu konunun engelli yetişkinler açısından incelenmesi hakkında bilgi edinmek için, bkz. Bowker, N., ve Tuffin, K. (2002). Çevrimiçi kimlikler için engellilik söylemleri, *Disability and Society*, 17(3), 327-344.

10. Söderström, S. (2009). Offline social ties and online use of computers: A study of disabled youth and their use of ICT advances, *New media & society*, 11(5), 709-727, 722. Ayrıca bakınız Kaushansky, D., Coe, J., Dodson, C., McNeeley, M., Kumar, S. ve Iverson, E. (2017). Living a secret: Disclosure among adolescents and young adults with chronic illnesses, *Chronic Illness*, 13(1), 49-61, - 25 gençten oluşan bir örnekleme, katılımcıların %70'inden fazlası sosyal medya kullandığını söylemiş, ancak hiç kimse bu platformların herhangi birinde durumunu açıkladığını veya bu konuda konuştuğunu söylememiştir.

“Okulda bu saçla iPad olmadan da yeterince dikkat çekiyorum...” (görme bozukluğu, Birleşik Krallık).

3.7 TEHLİKEYLE BAŞA ÇIKMA

Çocuklar istismar ve cinsel sömürüye karşı korunma hakkına sahiptir (Lanzarote Sözleşmesi; UNCRC Madde 19). Özellikle BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede Madde 17(e) çocukların dijital yaşamlarıyla ilgilidir. Bu Maddeye göre taraf Devletler ‘*çocuğun esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun yönlendirici ilkeler geliştirilmesini teşvik ederler*’. Dijital dünya genel olarak çocuklara önemli fırsatlar sunmakla birlikte, beraberinde uygunsuz materyallere veya görüntülere, yabancıların cinsel amaçlarla teşvikine, siber zorbalığa, taciz ve cinsel istismara maruz kalma gibi belirli riskleri ve haklarına yönelik potansiyel tehditleri de getirmektedir. Bu durum, internetin ‘yaş körlüğü’ nedeniyle daha da ağırlaşmakta ve çocukların uygun şekilde korunmasını sağlamak zor olabilmektedir.¹¹

Örneğin, zihinsel bozukluğu olan çocuklardan oluşan danışma grubu bize ‘erkek arkadaş’ gibi bir arama terimi yazmanın uygunsuz arama sonuçlarına yol açabileceğini söylemiştir.

Araştırmalar, engelli çocukların ve özellikle de zihinsel bozukluğu olan çocukların, engelli olmayan çocuklara kıyasla ‘aşırı korumaya’ maruz kalma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.¹² Bannon ve ark.¹³ yaptıkları araştırma sonucunda, engelli gençlerin çevrimiçi risklerin son derece farkında olduğunu ve rahatsız edici cinsel içerik ve davranışlara maruz kalabileceğini, ancak koruma stratejilerini nasıl uygulayacaklarını her zaman bilmediğini ortaya koymuştur.

Çalışmaya katılan çocukların birçoğu yabancılar tarafından kendilerine yaklaşıldığını ya da uygun olmayan içerikler gönderildiğini belirtmiştir:

“Bana rahatsız edici sorular soruldu.” (zihinsel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti)

“Alentjo’ki (Portekiz’in bir bölgesi) bir kişiyle konuşmaya başladım ve ondan sonra bir şeyler olmaya başladı... kişisel şeyler. Annem de bunu bir daha yapmama asla izin vermedi.” (zihinsel bozukluk, Portekiz)

Öte yandan, şu husus dikkat çekicidir **çalışma kapsamındaki engelli çocukların çoğunluğu internet üzerinde engelli olmayan akranlarından daha savunmasız olmadıklarını düşünmektedir**. Özünde, diğerleriyle aynı risklerle karşı karşıya kaldıklarını ve bu riskleri deneyimlediklerini ve bazı çocukların da engellilik durumundan bağımsız olarak dijital teknolojilerin yarattığı riskler konusunda daha rahat hissedebileceklerini veya bu risklere daha aşına olabileceklerini ifade etmişlerdir.

“Hepsi aynı... yetişkin bir kadın için de aynı, diğer yetişkinler, çocuklar, gençler için de aynı... kendilerini internetin tehlikelerinden kurtaramıyorlar.” (görme bozukluğu, Portekiz)

“Bence bu tamamen saçmalık, çünkü muhtemelen interneti kullanırken kendisini çok rahat hissetmeyen engelsiz insanlar da var ve internette kendisini rahat hisseden engelliler de var.” (fiziksel bozukluk, Almanya)

“Biz de tıpkı diğer çocuklar gibiyiz.” (görme bozukluğu, Moldova Cumhuriyeti).

Zihinsel bozukluğu olan çocuklar bu konuda bir istisna teşkil etmektedir: bu çocuklar, ebeveynleri tarafından daha fazla korunmaktadır ve kendileri açısından tehlikeli olduğunu düşündüklerinden internete girme olasılıkları daha düşüktür.

“Ben babacığımın kızımı; babam haberlerde çocuk istismarı ve internetle ilgili bir hikaye duyduğunda beni her zaman uyarır.” (zihinsel bozukluk, Belçika)

“Messenger veya WhatsApp kullanıyordum ama annem öğrendi ve elimden aldı. Instagram için de aynı şeyi yaptı.” (zihinsel bozukluk, Portekiz)

“Annem özel bir kod yükledi, bu yüzden korunuyorum. Oyun oynamak için para isteyen web sitelerini ziyaret edemiyorum.” (zihinsel bozukluk, Belçika)

11. Livingstone, S., Lansdown, G. ve Third, A. (2017). The Case for a UNCRC General Comment on Children's Rights and Digital Media, LSE Consulting/Children's Commissioner.

12. Örneğin bakınız, Franklin, A., Raws, P. ve Smeaton, E. (2015). *Unprotected, overprotected: meeting needs of young people with learning disabilities who experience, or are risk of sexual exploitation*, Barnardo's Scotland and Scottish Consortium for Learning Disability; Priestley, M. (2001). *Disability and the life course*, Cambridge: Cambridge University Press.

13. Bannon, S., McGlynn, T., McKenzie, K., & Quayle, E. (2015). The positive role of Internet use for young people with additional support needs: Identity and connectedness. *Computers in Human Behavior*, 53, 504-514.

Bununla birlikte internete girmemek, çocukları dijital ortamla ilişkili tüm potansiyel risklerden korumamaktadır. Zihinsel bozukluğu olan bazı çocuklar akranlarının internette kendileri hakkında konuştuğunu bildiklerini, örneğin okul arkadaşlarının kendilerine internette haklarında neler söylendiğini anlattığını ifade etmiştir. Başka çocuklar için de dijital ortamın tehlikeleri daha farklı olduğu anlaşılmıştır. Görme bozukluğu olan çocuklar, bilgileri veya izinleri olmadan fotoğraflarının yüklenmesinden haberdar olamamaktan endişe duyduklarını ifade etmişlerdir.

Bu bulgular, engelli çocukların çoğunun, genellikle ebeveynleri tarafından dijital ortamın tehlikeleri konusunda defalarca uyarıldığını göstermektedir. Aslında, işitme engelli çocukların bulunduğu danışma grubundakiler, çevrimiçi dünyanın tehlikeleri konusunda çok sıkı ve sık bir şekilde uyarıldıklarından, dünyadaki en güvenli grubun kendileri olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, çocuklardan bazıları, kendilerini korumak için sürekli çaba gösterildiğinden, diğer çocuklardan daha temkinli olduklarını ileri sürmüştür.

“Gözetim altında olmadığımı söyleyebilirim. Ama genel olarak engelli çocukların engelli olmayan çocuklara kıyasla internette ve gerçek hayatta daha temkinli olduklarını düşünüyorum.” (fiziksel bozukluk, Almanya)

Çocuklardan çok azının ebeveynlerinin belirli web sitelerini veya uygulamaları kullanmalarına izin vermeme kararını sorguladığı görülmüştür. Portekiz'den görme bozukluğu olan bir çocuk 'sadece beni korumak için' izin vermiyorlar demiştir. Ancak, araştırmada çocuklara engellerinden dolayı ebeveynlerinin kendilerine karşı daha koruyucu olup olmadıkları sorulduğunda, farklı yanıtlar alınmıştır. Bazı çocuklar, engelli olmayan kardeşlerine kendilerinden farklı davranılmadığını söylemiştir. Bazıları ise kendilerinin daha fazla korunduğu düşüncesindedir. Çocuklardan biri, eşit muamele konusunu gayet güzel açıklamıştır.

“Bu ebeveynleri ilgilendirir. Böyle yaptıkları takdirde kimse bir şey yapamaz, çünkü onlar anne baba... Ben öyle yapmazdım, anne olsaydım ve biri engelli biri engelsiz çocuğum olsaydı, ikisini de korurdum. Bir şekilde ikisini de eşit şekilde korurdum.” (fiziksel bozukluk, Almanya)

3.8 KARAR VERME

Çocuklar ifade özgürlüğü, görüş sahibi olma, katılma ve görüşlerinin ciddiye alınma hakkına sahiptir (AİHS Md. 10; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Md. 12; Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme Md. 7(3)). Bu durum dijital ortam için de aynı şekilde geçerlidir. Engelli çocuklar, tıpkı diğer çocuklar gibi, dijital ortama erişmek için yetişkinlerden izin almak durumundadır. Kendilerine getirilen kısıtlamaların birçoğu, yaşlıları olan diğer çocuklarla aynıdır ve yetişkinlerin, çoğunlukla zarar görmemeleri için çocukların yararına hareket etmeye çalıştıklarının göstergesidir. Ancak elde edilen bulgular, **bazı engelli çocukların, özellikle de zihinsel bozukluğu olanların, diğer çocuklara kıyasla yetişkinler tarafından getirilen kısıtlamalara daha fazla maruz kaldığını ve daha az özerkliğe sahip olduğunu göstermektedir.** Bulgular, engelli çocukların haklarından yararlanırken üç engelle karşılaşabileceklerini göstermektedir: ilk olarak, çocuk olmaları seslerinin duyulmasına ve ciddiye alınmalarına engel teşkil etmektedir; ikinci olarak, engelli olmaları, çevrimiçi ortamda karar alma kapasiteleri ve yeterlilikleri hakkında olumsuz varsayımlara yol açmaktadır ve son olarak, ebeveynler ve diğer yetişkinler engelli çocuklara karşı diğer çocuklara kıyasla daha korumacı davranmaktadır.

“Neredeyse hiçbir şey yapmama izin vermiyorlar. İstedğim bir şeyi yapmak istiyorum ve bana yapamayacağımı söylüyorlar'. Araştırmacı nedenini açıklayıp açıklamadıklarını sorduğunda, şöyle demiştir: 'Hayır. Çoğu zaman hayır. Bazen açıklıyorlar.’ (zihinsel bozukluk, Portekiz)

“Öğretmenler neredeyse hiç fikrimizi sormuyor, bizim de bir bakış açımız var ve belki de birilerinin bizi gerçekten dinlemesi işe yarayabilir.” (fiziksel bozukluk, Belçika)

Çocukların çok azının kendileri için alınan kararları eleştirmesi ve aslında birçoğunun ebeveynlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini anlamış ve kabul etmiş görünmesi dikkat çekicidir. Bu durum, çocukların ebeveynlerinin aşırı korumacılığından ve çevrimiçi gerçekliklerini anlamamalarından duydukları hayal kırıklığını ifade ettikleri diğer araştırmalara kıyasla, bazı ülkelerdeki çocukların ebeveynlerinin yaptığı kontroller hakkında daha olumlu düşündüğünü göstermektedir.¹⁴

“Mümkün olduğunca kabul ediyorum. Tamam sorun değil ama, video geçmişime bakıp, benim izlediğim şeyleri izlemesi pek de güzel değil. Beni düşündüğü için yaptığını, annemin benim kötülüğümü istemeyeceğini biliyorum, o yüzden kabul ediyorum.” (zihinsel bozukluk, Almanya)

Bununla birlikte, bazı çocuklar ebeveyn kısıtlamalarından kaçınmak için kullandıkları stratejilerden bahsetmiştir:

“Tüm hafta sonu boyunca telefonumu kullanmama izin vermiyorlar. Yine de telefonumu gizlice odama götürüyorum. Kimsenin haberi yok...(büyük bir gülümseme)” (zihinsel bozukluk, Belçika)

14. Third, A. ve ark. (2017). *The State of the World's Children 2017 Companion Report, Young and Online: Children's perspectives on life in the digital age*, UNICEF.

Çocuklar sıklıkla, ihtiyaç duydukları ve en iyi şekilde kullanabilecekleri teknoloji konusunda kendilerine danışılmadığını ve zaman zaman, örneğin okulda kendilerine verilen cihazların ve yardımcı teknolojilerin işlerine yaramadığını belirtmişlerdir. Çocuk Bakanı olsalardı ellerindeki bütçeyle ne yapacakları sorulduğunda, çocuklardan biri ekipman "*ama gereksiz olanları değil, erişilebilir ve gerekli olanları*" alacağını söylemiştir (görme bozukluğu, Portekiz). Dahası, danışma gruplarındaki çocuklardan bazıları okullarının kendilerine uyum sağlamak için çok çaba sarf ettiğini, ancak yeni şeyler deneme konusunda endişeli veya dirençli oldukları düşüncesindedir. Örneğin, görme bozukluğu danışma grubundaki çocuklar, okulda testlere/sınavlara iPad'lerinden girmelerine izin verilmesini önermiş, bunun normal kâğıt kalemle girmekten daha iyi olacağını, sınav kâğıdında tercih ettikleri yazı tipi ve yazı tipi boyutunun bulunmayabileceğini belirtmiştir. Okulların 'eski kafalı' olduğu ve işlerin nasıl daha iyi hale getirilebileceğine dair düşüncelerini dikkate almadığını söylemişlerdir.

Bu çalışmada görüşülen çocuklardan çok azı teknolojilerin, uygulamaların veya web sitelerinin tasarımına dâhil olmuştur, ancak Almanya'daki bir okuldaki bir grup çocuk, daha büyük çocukların sağlık ihtiyaçlarına yardımcı olacak bir uygulama üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Çocukların birçoğunun kendileri için en iyisinin ne olduğu konusunda yaratıcı fikirleri olduğu görülmüştür. Çocukların hepsi, mevcut bilgisayar teknolojisi yazılımlarının, örneğin göz-bakış teknolojisinin ya da bilgisayarla simge taramasının telefonlara nasıl dâhil edilebileceği konusunda işletmelerle konuşmanın faydalı olacağını düşünmektedir.

Çalışmanın genelinde, çocukların dijital ortamdaki gelişmelere ve bunları destekleyecek kanun ve politikalara katkıda bulunacak pek çok fikri vardı. Verdikleri çok sayıda öneriden bazı örnekler aşağıdaki verilmiştir:

"Bu haberi internette, YouTube'da gördüm, bir tür gözlük varmış - şimdi diyelim ki sokakta yürüyorsunuz ve size sokakların isimlerini okuyor, kıyafetlerin renklerini okuyor, - diyelim ki önünüzden amcanız geçiyor ve siz de gözlüğün okuduğu resimde sabit kalmasını sağlayabiliyorsunuz ve gözlüğünüze bu kişiyi gördüğünde tekrar etmesini istediğiniz ismi söyleyebiliyorsunuz ama gözlük o ismi sizin sesinizle tekrar ediyor." (*görme bozukluğu, Portekiz*)

"Çocuklara zarar veren kişileri durdurmak için bir dedektör olmasını önerirdim." (*fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti*)

"Eğer birisi çok kısık bir sesle konuşuyorsa. Normal ses seviyesinde iletim yapan küçük bir bütünleşmiş hoparlöre sahip bir mikrofon olabilir. Böylece ne dediği anlaşılabilir." (*fiziksel engelli, Almanya*)

"Hareket kısıtlılığı olan çocuklar için tasarlanacak bir ekrandan acil servislere kolayca erişmek isterdim." (*Fiziksel bozukluk, Moldova Cumhuriyeti*)

"Bir kanun çıkarılsın: İnternetteki tüm web siteleri görme bozukluğu olanlara uygun hale getirilsin. Bunu yapmayan herkes de 500 bin Euro ceza ödemek zorunda olsun, bu para da eğitim için kullanılсын." (*görme bozukluğu, Portekiz*)

4. Sonuç ve tavsiyeler

Engelli çocuklar bir dizi insan hakları korumasından yararlanır ve bunların birçoğu da dijital ortamla ilgilidir.¹⁵ Avrupa Konseyi, dijital ortamda çocuk haklarına saygı gösterilmesi, bu hakların korunması ve hayata geçirilmesi için üye devletlere yönelik çok çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁶ Aşağıda yer alan tavsiyeler, bu çalışmaya ve bu çalışmada yer alan engelli çocuklardan elde edilen bulgulara dayanarak hazırlanmıştır ve bu çocukların dijital ortama erişim ve katılım haklarının diğer tüm çocuklarla aynı temelde gerçekleştirilmesini sağlamak için gereken özel tedbirleri ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

4.1 HÜKÜMETLERİN YAPACAKLARI

Güvenli ve kapsayıcı dijital ortamların oluşturulmasında en büyük sorumluluk hükümetlere ve parlamentolara aittir. Bu hedefe ulaşmak için aşağıdaki eylemler gerekli görülmektedir:

- ▶ Engelli çocukların dâhil edilmesine ilişkin kanun ve politikalar, dijital ortamı yeterince ele aldığından emin olmak için gözden geçirilmelidir;
- ▶ Okulların mümkün olan en kapsamlı yardımcı teknolojiyi ve diğer teknolojileri kullanmasını sağlamak için her bir okula danışmanlık, rehberlik ve kaynak sağlanmalıdır;
- ▶ Çocukları ve gençleri çevrimiçi istismar ve taciz, siber zorbalık, cinsel amaçlarla hazırlama ve internetteki diğer zararlardan korumaya yönelik tedbirler belirlenirken, başta zihinsel bozukluğu olan çocukları kapsayan konular olmak üzere, engelli çocukların karşılaştığı özel riskler her zaman göz önünde bulundurulmalıdır;
- ▶ Hükümetlerin çevrimiçi güvenlik ve koruma hakkında sağladığı bilgiler, zihinsel bozukluğu olan çocukların kolay okuyabileceği versiyonlar da dâhil olmak üzere erişilebilir formatlarda sunulmalıdır. Bu bilgiler arasında erişilebilir kanallar kullanılarak, kaygı duydukları konuları nasıl bildirebilecekleri ve kiminle irtibata geçebilecekleri bilgisi de yer almalıdır;
- ▶ Engelli çocukların internette güvenliğinin sağlanması ve korunmasına ilişkin bilgiler, farklı engel türlerine sahip çocukların ihtiyaçlarına göre uyarlanmış şekilde ebeveynlere/velilere, öğretmenlere/eğitimcilere ve çocuklarla çalışan diğer profesyonellere sunulmalıdır;
- ▶ Hükümetler, engelli çocukların dijital ortama erişimlerini ve dijital ortamdan yararlanmalarını etkileyen politikaları ve hizmetleri tasarlarırken ve sunarken bu çocukları da sürece dâhil etmelidir;
- ▶ Engelli çocukların dijital ortama erişirken ve dijital ortamı kullanırken ayrımcılığa maruz kalmamasını sağlamak amacıyla, tüm kamu kuruluşlarının ve özel kuruluşların politikalarını, hizmetlerini, ürünlerini ve kaynak tahsisini gözden geçirmesini zorunlu kılan ya da teşvik eden bir mevzuat oluşturulmalıdır.

4.2 DİJİTAL SEKTÖR

Dijital sektörün insan haklarını koruma sorumluluklarıyla tutarlı bir şekilde, dijital ortamın mümkün olduğunca tam kapsayıcı olmasını sağlamak için tedbirler alınmalıdır.¹⁷ Bu hedefe ulaşabilmek için, aşağıdaki konular ele alınırken engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engelli toplumu ile düzenli bir şekilde istişarede bulunulması gereklidir:

- ▶ Tüm farklı engel türlerini göz önünde bulundurarak dijital ekipmanın mümkün olduğunca erişilebilir olmasını sağlamak için tasarımda yapılması gereken uyarlamalar belirlenmeli ve engelli çocukların erişimini desteklemek için bu uyarlamaların nasıl yapıldığının açıklanmalıdır;

15. Bunlar arasında Avrupa Konseyinin Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi (1950), Avrupa Sosyal Şartı (gözden geçirilmiş) (1996) ve Lanzarote Sözleşmesi (2007); ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989) ve Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006) yer almaktadır.

16. Bakanlar Komitesinin dijital ortamda çocuk haklarına saygı, çocuk haklarının korunması ve bu hakların kullanılmasına ilişkin Kılavuz İlkelerle ilgili CM/Rec(2018)7 sayılı Tavsiye Kararı

17. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (2012) *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework*, Birleşmiş Milletler

- Çevrimiçi raporlama mekanizmalarının, yaş doğrulama araçlarının ve bilgi filtrelerinin en başından itibaren erişilebilir ve uygun olmalarını sağlamak için bunların tasarlanmasında ve geliştirilmesinde gerekli uyarlamaların yapılmalıdır;
- Çevrimiçi iletişim, oyun oynama, ağ oluşturma ve eğlenmeyle ilgili mevcut fırsatların, engellilik durumuna bakılmaksızın tüm çocuklar için mümkün olduğunca kapsayıcı olması sağlanmalıdır. Bunu sağlamak için örneğin tasarım, hız, görseller, renk kontrastları, dil gibi konularda adım atılmasına ihtiyaç olacaktır;
- Engelli çocuklar teknoloji kullanırken özel yaşamın gizliliğiyle ilgili olası endişeler belirlenmeli ve engelli olduklarını açıklamama hakları da dâhil olmak üzere çocukların özel yaşamın gizliliği haklarının dijital ortamda daha iyi korunabilmesini sağlamak için çalışılmalıdır.

4.3 AKADEMİK KURUMLAR VE OKULLAR

Hem öğretmenlerin hem de okul ortamında çalışanların dijital ortamın öğrenme, güvenlik, oynama, bilgiye erişim ve sosyal katılım konusundaki potansiyelinin bilincinde olması gereklidir. Buna göre, aşağıdaki adımların atılmasıdır:

- Öğretmenlere yönelik hizmet öncesi eğitim kursları, farklı engelleri olan çocukların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, öğretmenlerin sınıf için gerekli tüm yardımcı teknolojilere aşina olma fırsatı sunmalıdır;
- Okullar, gerektiğinde gerekli yardımcı teknoloji ve ekipmanın temin edilmesi de dâhil olmak üzere, her çocuğun okul yaşamına tam olarak katılma hakkına sahip olduğunun kabul edildiği bir kültürü teşvik edecek şekilde tasarlanmış kapsayıcı politikalar benimsemelidir;
- Öğretmenlere ek olarak, diğer tüm okul çalışanları da kapsayıcılık politikalarını eksiksiz bilmeli ve bu politikaların uygulanması konusunda kararlı olmalıdır;
- Tüm okullar, çocukların ihtiyaçlarını incelemeli ve mümkün olduğunda, her çocuğun mümkün olan en üst düzeyde katılımını sağlamak için gereken yardımcı teknoloji, tesis ve dijital ekipmanı temin etmelidir;
- Engelli çocuklara, (yardımcı teknolojilerin ve dijital ortamın kullanımı da dâhil olmak üzere) okul hayatının tüm yönlerine mümkün olan en iyi şekilde erişebilecekleri konusunda danışılmalıdır;
- Yardımcı teknoloji, sadece engelli çocuklar tarafından kullanılanlara değil, okullardaki tüm bilgisayar ve cihazlara yerleştirilmelidir;
- Ebeveynlere ve kardeşler de dâhil olmak üzere ailelere yönelik eğitim ve destek hizmetleri, engelli çocukların dijital ortamdaki riskleri anlamalarını ve güvende olmalarını sağlarken mümkün olduğunca özerk olmalarına nasıl destek verilebileceğini ele almalıdır;
- Engelli çocuklar, dijital ortamda kimliklerini ve özel yaşamlarının gizliliğini nasıl koruyacakları konusunda kendi ihtiyaçlarına göre uyarlanmış bilgi ve destek almalıdır.

4.4 SAĞLIK HİZMETLERİ

Çalışma sonucunda sağlık hizmetlerinin, bu hizmetlere erişim fırsatlarını güçlendirmek amacıyla dijital ortamdaki faydalanma konusunda önemli fırsatların bulunduğu bir alan olduğu ortaya çıkmıştır:

- Hastane yöneticileri, meslek mensupları, klinikler ve ameliyathaneler, farklı engellere sahip çocukların önündeki engelleri kaldırmak ve hizmetlere daha iyi erişmelerini sağlamak amacıyla dijital teknolojiden faydalanmanın yollarını araştırırken engelli çocuklarla istişarede bulunmalıdır;
- Çevrimiçi sağlık web siteleri tüm engelli çocukların erişebileceği formatlarda olmalıdır;
- Engelli çocuklara, cinsel sağlık ve üreme sağlığı da dâhil olmak üzere internette bulunan, erişilebilir sağlık bilgileri konusunda ayrıntılı bilgilendirme yapılmalıdır.

Ek 1: Katılımcı Matrisi

Ülke	Gruplar	No.	E	K	Yaş
BK Danışmanlar	1 - Zihinsel	5	3	2	13-15
	2 - İşitme	4	1	3	13-17
	3 - Görme	3	2	1	14-15
	4 - Fiziksel	6	1	5	15-16
Toplam	5	18	7	11	13-16

Belçika	1 - Zihinsel	8	6	2	15-18
	2 - Fiziksel	7	5	2	14-17

Almanya	1 - Karma	4	4	0	12-15
	2 - Zihinsel	5	3	2	13-14

Portekiz	1 - İşitme	8	7	1	17-18
	2 - Zihinsel	7	2	5	12-19
	3 - Fiziksel	1	1	0	xxxxx
	4 - Görme	5	5	0	11-14

Moldova Cumhuriyeti	1 - Karma	8	4	4	13-17
	2 - Karma	10	6	4	13-17
	3 - Görme	6	1	5	13-15
Türkiye	1 - Zihinsel	5	4	1	xxxxx
	2 - Zihinsel	5	2	3	13-17

Genel Toplam	17	97	57	40	11-19
---------------------	-----------	-----------	-----------	-----------	--------------

Ek 2: Odak Grup Programı

1. DİJİTAL DÜNYAYA ERİŞİM (BİLGİ/İFADE/AYRIMCILIK YAPMAMA)

- ▶ Hangi cihazları kullanıyorsunuz? (örn. bilgisayar/akıllı telefon/tablet) (ve belirli cihazlar belirli faaliyetler için daha mı iyi ve neden)?
- ▶ Bilgisayarlar hakkında düşüncelerini sağlamak için burada 'dizüstü bilgisayar aktivitesini' kullanabilirsiniz.
- ▶ En çok hangi web sitelerini ve uygulamaları kullanıyorsunuz?
- ▶ Bu konuda konuşmayı devam ettirmek için 'Uygulamayı Tahmin Et' oyununu kullanabilirsiniz.
- ▶ Bunlardan herhangi biri özellikle zihinsel engelli/işitme/görme bozukluğu olan veya fiziksel engelli çocuklar için iyi mi? Eğer öyleyse, bunlar hangileri ve neden bu kadar faydalı olduğunu düşünüyorsunuz?
- ▶ Diğer çocuklarla aynı şekilde kullanmadığınız web siteleri/uygulamalar vs. var mı? Eğer öyleyse, bunlar hangileri ve nasıl zorlukla yaşıyorsunuz?
- ▶ Kullanmanıza izin verilmeyenler var mı (örneğin ebeveynlerinizin/bakımınızdan sorumlu olanların kullanmanıza izin vermedikleri)? Eğer öyleyse, neden?
- ▶ İnternete girmek ihtiyaç duyduğunuz tüm özel ekipman veya yazılımı alabiliyor musunuz? Kullanmak isteyip de alamadığınız bir şey var mı (örneğin çok pahalı olduğu için)?

Belirli yönlendirmeler:

Zihinsel engeller: Hiç internete giriyorlar mı? Çocuk Araştırma Danışma Grubundakilerin (CRAG) çoğu internete girmiyordu ve ebeveynlerinin kendilerini zorbalıktan ve 'kaba' şeylerden korudukları için girmediklerini söylediler.

İşitme bozuklukları: Hangi uygulamaların altyazılarının iyi olduğunu düşünüyorlar ve bunları tutarlı bir şekilde kullanıyorlar mı? Kullanamadıkları sesle etkinleştirilen uygulamalar (örneğin *Siri* ve *Alexa*) var mı? İşaret dili kullanan çocuklara, işaret dilini erişmek için bir şey kullanıp kullanmadıklarını sorun. İşaret dili kullanan çocuklara, okumanın zor/yorucu olup olmadığını sorun.

Görme bozuklukları: Hangi uygulamaların iyi erişilebilirlik özellikleri var? Kullanmak isteyip de kullanamadıkları bir uygulama var mı? Peki ya ses tanımaya dayalı olan uygulamalar hakkında ne düşünüyorlar - bunlar yararlı mı (örn. *Alexa*, *Siri*)? Belirli yazılımlara (örneğin Zoomtext, Dolphin ekran okuyucu, JAWS, süpernova büyüteç) ve/veya donanımlara (daha büyük monitörler, daha büyük harfli klavyeler) erişebiliyorlar mı?

Fiziksel engeller: Bilgisayar ekipmanlarını kurmak ve web sitelerinde arama yapmak için bir yetiştikine/öğretmene/ebeveyne ihtiyaçlar var mı? Bilgisayar başındayken yanlarında her zaman bir yetişkinin olmasından rahatsız oluyorlar mı? Daha ağır engelliler için... Gelişmiş göz izleme ve kafa anahtarlama teknolojilerine erişimleri var mı?

2. KİMLİK (VE ÖZEL YAŞAMIN GİZLİLİĞİ)

- ▶ İsminizi/kimliğinizi çevrimiçi ortamda koruyor musunuz? Nasıl?
- ▶ Sağır/kör/fiziksel engeli olan diğer çocukların yer aldığı çevrimiçi bir gruba dâhil misiniz veya web sitelerini kullanıyor musunuz?
- ▶ Çevrimiçi olduğunuzda, insanlara engelli olduğunuzu söylüyor musunuz? Söylemiyorsanız, neden?

3. HİZMETLERİN SAĞLANMASI

Eğitim

- Öğrenmenize yardımcı olan cihazlar/programlar/internet siteleri var mı?
- Erişilebilir olmadığı için okulda kullanmadığınız dijital teknolojiler var mı?
- Öğretmenleriniz ve sınıftaki yardımcıları dijital teknolojiyi kullanmanız için size destek verebiliyor mu? Eğer öyleyse, size yardım etmelerine ne yardımcı olur?

(İSTEĞE BAĞLI) Akıllı telefonunuzu okulda kullanmanıza izin veriliyor mu?

(İSTEĞE BAĞLI) (Çocuklar yatılı bir okula gidiyorsa, bu okulda dijital teknoloji veya akıllı telefon kullanma becerilerini etkileyen herhangi bir sorun var mı?)

Belirli yönlendirmeler:

Zihinsel engeller: Destek asistanları var mı? Dijital teknoloji konusunda eğitilmiş ve yetenekli mi?

İşitme bozuklukları: Okulda aynı işitme cihazı teknolojisini mi kullanıyorlar? Okuldaki faydalı teknolojileri eve giderken yanlarında götürüyorlar mı? (Not: Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler, öğretmenlerinin yardımcı cihazları sürekli/düzenli kullanmadığını, bozduğunu ve bozarlar ya da kaybederler diye yardımcı cihazları eve götürmelerine izin verilmediğini söylemiştir). Öğretmenleriniz ve destek personeliniz işitme cihazı teknolojilerinin nasıl kullanılacağını biliyor mu? Tutarlı bir şekilde kullanıyorlar mı?

Görme bozuklukları: Okulda iPad kullanmanıza izin veriliyor mu? Okulda daha büyük monitörlü/özel donanım/yazılım içeren bir bilgisayara erişiminiz var mı? Öğretmenler, müfredat materyallerine erişmenize yardımcı olabilecek mevcut yazılımlardan haberdar mı? Tutarlı bir şekilde kullanıyorlar mı?

Fiziksel engeller: Öğretmenlerinizin kullanmadığı ama öğrenmenize yardımcı olabilecek bildiğiniz bazı web siteleri/uygulamalar var mı? Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler eğitim için YouTube videolarını kullandıklarını söylemişlerse de, bazıları okullarının bu uygulamanın kullanımını kısıtladığını ileri sürmüştür.

Oyun ve eğlence

- Bilgisayar oyunlarını çevrimiçi mi yoksa çevrimdışı mı oynarsınız? Bunları kullanmak sizin için kolay mı? Ne gibi zorluklar yaşıyorsunuz ve ne olursa işler kolaylaşır?
- (Arkadaşlarınızla ve ailenizle iletişim kurmak için uygulamalar kullanıyorsanız), bu uygulamaları kullanmak sizin açınızdan kolay mı? Bu uygulamalardan herhangi birinde neyi değiştirdiniz?

Belirli yönlendirmeler:

Zihinsel engellilik: Çocuk Araştırma Danışma Grubundaki pek çok çocuk bilgisayar oyunları oynasa da bu oyunları çevrimiçi oynamalarına izin verilmemektedir (örneğin yabancılarla ve hatta arkadaşlarıyla konuşabilecekleri oyunlarda). Çevrimiçi olmalarına izin verilmemesine karşın, bazılarının arkadaşlarından duydukları kadarıyla insanların kendileri hakkında çevrimiçi konuştuklarından haberdar oldukları anlaşılmıştır.

İşitme bozuklukları: Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler, arkadaşlarıyla iletişim kurarken, sosyal medyanın büyük bir kolaylaştırıcı/eşitleyici vazifesi üstlendiğini belirtmiştir. İşaret dili kullanıyorsa, Facetime veya konuşurken görülebilecek diğer uygulamaları kullanıyorsa, kendi mahremiyetleri veya başkalarının mahremiyeti konusunda endişeleniyorlar mı? Arkadaşlarıyla çevrimiçi oyun oynarken iletişim kurmakta zorlanıyorlar mı (Çocuk Araştırma Danışma Grubundan biri arkadaşlarına mesaj atmak zorunda kaldığını ve sonra oyunda çok geride kaldığını söylemiştir).

Görme bozuklukları: Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler Xbox'ta oyun oynadıklarını ve arkadaşlarıyla konuşmak için internete bağlanabildiklerini ifade etmiştir. Ancak, siyah zemin üzerinde siyah düğmeleri olan kumandaların kullanımının zaman içinde kolaylaştığını da belirtmişlerdir. Uygulamalara kıyasla arkadaşlarıyla bu şekilde konuşmanın avantajları var mı? Çocuk Araştırma Danışma Grubundakilerin, işlevleri/düğmeleri vb. her zaman erişilebilir olmadığından (yanlış simgelere/ifadelere tıklayarak hatalar yapabileceklerinden dolayı) iletişim kurmak için uygulamalarla büyük ölçüde etkileşime girmediği anlaşılmıştır. Bu platformlarda küçük bir

'arkadaş' grubuna sahip oldukları ve medya platformlarında fotoğraf paylaşma ve iletişim kurma konusunda bilinçli oldukları anlaşılmıştır. Büyütme / büyüteç gibi erişilebilirlik özelliklerini kullanıyorlarsa mahremiyet konusunda endişeleniyorlar mı?

Fiziksel engeller: Ciddi zorluklar yaşayan ve/veya konuşamayan, cep telefonu/bilgisayar kullanamayanlar için: Kullanabileceğiniz bir cihaz olsaydı bu teknolojiye erişmek ister miydiniz (örn. göz izleme, kafa anahtarlama teknolojisi)?

Sağlık hizmetlerine ilişkin ihtiyaçlar

Not: Bu sadece çocukların iletişim kurmak için dijital teknoloji kullandığı durumlarda geçerli olacaktır.

- ▶ Doktorlar, hemşireler veya sağlığınıza ilgilenen diğer kişilerle iletişim kurmak için dijital teknolojiyi kullanıyor musunuz?
- ▶ Sağlığınıza ilgilenen kişiler sizinle iletişim kurmak için ihtiyaç duydukları teknolojiye sahip mi? Nasıl kullanacaklarını biliyorlar mı?

Belirli yönlendirmeler:

Dijital teknoloji yardımcı olacaksa ve bunu kullanmıyorlarsa, sağlıklarıyla ilgilenen kişilerle konuşmak için başka insanlara (örneğin ebeveynlerine) muhtaçlar mı? İstediklerinde başka kimsenin duymayacağı şekilde özel konuşabiliyorlar mı?

İşitme bozuklukları: Odyologlarıyla ilgili herhangi bir sorun yaşıyorlar mı? Odyolog veya doktor/hastane randevu sıranızın ne zaman geldiğini nasıl anlıyorsunuz? E-posta/kısa mesaj/uygulama yoluyla iletişime geçebiliyor musunuz? İşaret dili kullanıyorsanız, uzaktan bir işaret dili tercümanına çevrimiçi olarak erişebiliyor musunuz?

4. GÜVENLİK

- ▶ İnternetteyken endişelenmenize veya kendinizi güvende hissetmemenize neden olan bir şey oldu mu? Eğer olduysa, bu konuda ne yaptınız? Eğer olmadıysa, çevrimiçi ortamda kendinizi güvende hissetmeseniz kiminle konuşursunuz?
- ▶ Engelli çocuklar (örneğin sağır/kör/fiziksel engeli olan vb.) açısından internetin diğer çocuklara göre daha fazla mı yoksa daha az mı güvenli olduğunu düşünüyorsunuz?
- ▶ Ebeveynlerin engelli çocuklarının (örneğin sağır/kör/fiziksel engeli olan) internette zaman geçirmesi konusunda (engeli olmayan çocuklara göre) daha koruyucu davrandıklarını düşünüyor musunuz?
- ▶ Çevrimiçi ortamda kendinizi daha güvende hissetmeniz için ne yapılabilir?
- ▶ (İSTEĞE BAĞLI) - Gerçek dünyada kendinizi güvende hissetmiyorsanız, acil servislerle (polis/itfaiye/ambulans) kolayca iletişim kurabileceğiniz iyi bir yol var mı? Not - bu sadece cep telefonu kullanamayan ve/veya sesli arama yapamayan çocuklar için geçerli olabilir.

Belirli yönlendirmeler:

Zihinsel engeller: Çok tehlikeli olduğu düşünüldüğünden çevrimiçi olmalarına izin verilmediği anlaşılmaktadır. Grubunuzdaki gençler için de durum böyle mi?

İşitme bozuklukları: Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler, diğerlerine kıyasla, internetin daha az güvenli olmadığı düşüncesindedir. Güvenliklerinin önündeki en büyük engelin acil durumlarda acil servisleri (itfaiye/polis/ambulans) aramanın iyi bir yolunun olmaması olduğunu düşünmektedirler

Görme bozuklukları: Çocuk Araştırma Danışma Grubundakiler, diğerlerine kıyasla, internetin daha az güvenli olmadığı düşüncesindedir. En büyük sorunun, görme bozukluğu olan tüm gençlerin internette diğer kişileri nasıl engelleyebilecekleri ya da olumsuz/taciz edici yorumları nasıl bildirebilecekleri konusunda bilgiye erişimlerinin sağlanması olduğunu ifade etmişlerdir.

5. HİZMETLERDE İYİLEŞTİRMELER

Çocuk Bakanı olsaydınız ve engelli çocukların (yani sizin gibi çocukların) dijital yaşamlarındaki haklarını iyileştirmek için sınırsız bir bütçeniz olsaydı, yapacağınız iki şey ne olurdu?

www.coe.int/children

TUR

www.coe.int

Avrupa Konseyi Avrupa kıtasının önde gelen insan hakları kuruluşudur. Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği'nin tüm üyeleri dahil olmak üzere, 46 üye ülkeden oluşmaktadır. Tüm Avrupa Konseyi üyeleri insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü korumaya yönelik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Sözleşmenin üye ülkelerdeki uygulamasını denetler.